

Sally French

Ügyelj a szavaidra!*

Az etnikai csoportokkal és a női nemmel kapcsolatos negatív attitűdök nyelvi formái jól ismertek. Sokan törekszenek az ilyesfajta pejoratív szóhasználat elkerülésére. Különböző szervezetek még tanácsadó szótárakat is kiadtak a szexista és rasszista nyelvi fordulatoktól tartózkodást elősegítő útmutatásokkal. Az utóbbi időben már az időskorúakkal és a fogyatékosokkal kapcsolatos nyelvhasználatra is kezdenek figyelmet fordítani.

Elterjedt nézet, hogy a nyelvi előítéletesség középpontba helyezése megfosztja a kérdéskört valódi jelentőségétől. A szexista és rasszista beszédfordulatok megbélyegzésére irányuló kísérletek már jó néhányszor váltak gúny tárgyává. Mégsem kétséges, hogy a nyelv fontos szerepet játszik az észleletek és beállítódások formálásában. A Down Szindrómások Egyesülete például így fogalmaz: „A mongol (-idióta) viktoriánus szó, és a kór bolondokházába zárt örültjeinek képzetét kelti. A Down-kórosok ilyes megjelölése rasszista ízü. Dr. Down úgy vélte hajdan, hogy a kór valamiféle atavisztikus visszaütés egy alsóbbrendű fajra.”

Az embereket gyakorta fogyatékoságukkal írják le, azaz fogyatékoságukat alanyként (esetleg állítmányként), s nem jelzőként használják. Az agybénulásos, a mongol idióta, a féllábú – mondják. Ezek a megfogalmazások azt sugallják, hogy a fogyatékos az egyén legfontosabb, ha nem egyetlen tulajdonsága: az emberi teljességet csupán az egészségi állapotra redukálják. A Cerebrál-paretikus Agybénulásosok Társasága szerint: „Különös érzéketlenségre vall, ha az embereket fogyatékoságukkal azonosítják – ez megfosztja őket emberi mivoltuktól.” A Társaság azt javasolja, ne használjuk az „agybénulásos” szót állítmányként. Furcsa, hogy a szervezet neve a sok vita ellenére nem változott meg. Az elnevezéssel összefüggésben Dawson-Shepherd leszögezi, hogy „sok agyi eredetű bénulásban szenvedő ember gyűlöli a kifejezést, és számos szülő azért kerüli mások társaságát, mert fél, hogy gyermekét majd ezzel a szóval bélyegzik meg, amely az ügyetlen, a félszeg, az idióta szinonimájaként él a köztudatban”. Majd így folytatja: „Kár. Az embereket kell hibáztatni, nem e rövid, éles, durva, ám értékes szót, amely már néhány év alatt is oly sokat segített egy ismeretlen fogyatékoság lényegének jobb megismertetésében.”

A rokkant vagy hendikepes kifejezések is főnévvé változtatják a jelzőt, s azt sejtetik, hogy az adott fogyatékos az egyén leglényegesebb jellemzője. „Más megalázó főnevekhez hasonlóan a rokkant, a hendikepes és az agybénulásos szavak is csak egyik összetevőjével, a fogyatékoságá-

val határozzák meg az egyén teljes emberi mivoltát. Az ilyen kifejezések alkalmazása sztereotípiákat rögzít, s előítéletességhez vezet” – magyarázza a Cerebrál-paretikus Agybénulásosok Társasága.

McConkey és McCormack hasonló tanácsol: „Felejtjük el a rokkant főnevet. Nagyon fontos, hogy minél előbb megszabaduljunk ettől a fogalomtól. Az emberek jelleméről, egyéniségéről ez a szó nem árul el többet, mint a »kékszemű« vagy a »vörös hajú«, mégis arra utal, hogy az ilyen emberek mások, külön fajtába tartoznak”.

Az efféle terminológia keltette sztereotípiát azt sugallja, hogy a fogyatékos emberek inkább homogén, mint heterogén csoportot alkotnak, s ezzel figyelmen kívül hagyja a fogyatékos vagy a hátrány fogalmi bonyolultságát, s nem tekinti a fogyatékos embereket individuumnak. Elfogadhatóbb az alternatív szóhasználat: csökkent mozgásképeségű emberek, fogyatékos emberek, bár ez utóbbival kapcsolatban is felvethető: túlságosan a fogyatékosra összpontosít az ember rovására.

A fogyatékos állapotra utaló szavakat gyakran sértésként használják, mint például amikor azt vágják valakinek a fejébe: te torzszülött vagy te kretén. Különböző betegségek vagy fogyatékoságok szimptomáit is sokan hasonló módon alkalmazzák, például amikor egy kellemetlen személyről azt mondjuk: „púp a hátamon”, vagy az ügyefogyottra úgy ripakodunk rá: „ne bénázz!”. Magát a fogyatékoságot jelölő szavak is kaphatnak pejoratív jelentést: rövidlátó vagy elvakult ostobaságról szoktak beszélni. E példák is jelzik, hogy a fogyatékosággal kapcsolatos negatív képzetek milyen mélyen gyökereznek kultúránkban.

Az egészségügyi- és szociális szakembereket, a jótékonyági szervezeteket és a tömegtájékoztatókat is sok kritika érte nyelvhasználatukért. Sok jótékonyági szervezet titulusában szerepel a rokkantak, a vakok szó, például a Vakok Nemzeti Királyi Intézete avagy a Rokkantak John Groom Egyesülete nevében. Némelyek azt vallják: a jótékonyági és szakmai csoportok nyelvhasználata azt tükrözi, hogy a fogyatékosokat passzivitásra ítelt és kiszolgáltatott, nem pedig aktív és egyenrangú embereknek tekintik. E felfogást erősítik a gondoskodik róla, a kezelést nyújt és a foglalkozik vele kifejezések. Harrison úgy véli, hogy a gondozás szó „patronáló jelentésárnyalata sok fogyatékos ember esetében teljesen értelmetlen”. A jótékonyági szervezetek, abbéli igyekezetükben, hogy felébresszék a társadalom rokonszenvét és együttérzését, gyakran hamis és ártalmas képet festenek a fogyatékos emberekről, amikor sajnálnivalónak és gondoskodásra szorulónak mutatják be őket. E képzetet nem csupán a beszédfordulatok, de egész gondolkodásmódjuk is erősíti.

A fogyatékos emberekhez kötődő szavak, például tragikus és szenvedő, sokszor valamiféle pártfogó hajlamra utalnak. A Cerebrál-paretikus Agybénulásosok Társasága szerint az olyan szavak, mint áldozat, bátorság, küzdelmes azért hordoznak negatív jelentéstartalmat a fogyatékosággal összefüggésben, mert az elszántan küzdő mártír benyomását ébresztik. Ebből aztán az következik, hogy a fogyatékosok mind emberfeletti lények, vagy az, hogy minden, amit elérnek – legyen az bármennyire cse-

* Eredeti megjelenés: *Nursing Times*, 1989. január.

kétség is – elismerésre és csodálatra méltó. A Társaság álláspontja szerint a nyelv az igazságot tükrözze, és ne sajnálat keltésére törekedjék.

A fogyatékos emberek – ha hihetünk a nyelvhasználatnak – *bátorszí-
vűek, szánnivalóan elesettek, révült elszántság lobog bennük, mindig meg-
indítóan vidámak, soha nem múltó hálát érznek, messze állnak a testi
gerjedelmektől.* Ezek a sztereotípiák a fogyatékoság egyéni jellegzetes-
ségekben, személyes következményekben való lecsapódására utalnak,
nem pedig arra a diszkriminációra, amely mindezeket létrehozta. Kénye-
lembe ringatják a nem fogyatékos embereket, hiszen ha a fogyatékosok
ennyire tehetségesek, vidámak és hálásak, akkor nyilván nincs szükség
helyzetük javítására.

A fogyatékosra utaló beszédmód gyakran arra összpontosít, amit a
fogyatékos emberek képtelenek megtenni, s nem arra, amire képesek. A
fogyatékos emberek szükségleteivel kapcsolatban is *problémákról, nehé-
zségekről* szólnak. Shearer így fogalmaz: „Ha arról beszélünk vagy írunk,
amire az értelmi fogyatékos emberek képtelenek, megerősítjük az elő-
ítéleteket. Ha arról beszélünk, amire képesek, másokat is arra készítünk,
vegyék észre, hogy ők is változó, fejlődő emberek.”

A problémákra, nehézségekre és korlátokra célzó szóhasználat túlsá-
gosan elterjedt a szakirodalomban (de még a szakfolyóiratokban közzé-
tett álláshirdetéseinkben is). A fogyatékos ember lebecsülése, ha *esetnek*
nevezik, de van, aki még a *páciens, kliens és beutalt* szavakkal is elége-
detlen, mert arra engednek következtetni, hogy a fogyatékos emberek
segítségre szorulnak, tehetetlenek, nem önállóak. Mindez sokféle káros
hatást eredményez, többek között kialakul egy nagyon határozott, kü-
lönbségtevő „»mi« és »ők«”-tudat. Sokan úgy vélik, az efféle retorika
nem a fogyatékos emberek, sokkal inkább a velük foglalkozó szakem-
berek igényeinek felel meg. Harrison az *ügyfél* kifejezést ajánlja, bár ez
a megoldás is csupán a valóságos helyzet elkendőzésére szolgál.

Gondot okoz a fogyatékoságot betegségként azonosító szóhasználat
is; ha egy kalap alá veszik a kettőt, mint például a *Krónikus Beteg és
Fogyatékos Emberek Helyzetéről alkotott Törvény teszi.* Bár a fogyaté-
kos emberek közül némelyek valóban betegek is, de többségük jó erőben
van és teljesen egészséges. Bírálható a fogyatékos emberek *sajátos szük-
ségleteinek* hangoztatása is, mind egyéni problémának tünteti fel a fogyá-
tékoságot és egyben marginalizálja az ilyen embereket. A *szükségletek*
emlegetése elhomályosítja a lényegét: fogyatékos emberek *jogairól* van
valójában szó.

Sértő a fogyatékosággal kapcsolatos nyelvhasználat. Ma már egyre tu-
datosulnak az ebből fakadó gondok, változik a fogyatékosághoz fűződő
viszony. Már nem nevezik az értelmi fogyatékosokat *gyagyásnak és lüké-
nek*, s az olyan szavak is, mint *nyomorék, mongol-idióta vagy menthetetlen*
is, egyre kevésbé elfogadottak.

Am a kétségek még nem oszlottak el. Ha aggodalmasan kerüljük a
fogyatékoság emlegetését, nem jár ez azzal a veszéllyel, hogy erősítjük
az előítéleteket és a sztereotípiákat? Nem azért érezzük magunkat ké-
nyelmetlenül, amikor a fogyatékosat fogyatékosnak hívjuk, mert nem sza-

badultunk meg negatív beállítódásainktól? Egyikünket sem zavar, amikor
valakit *tünetmentes hapsínak* vagy *észcombájnának* neveznek. Lehetséges,
hogy a „kedvesség” és az „értelem” jó érzést kelt, s mint ilyen, elfogad-
ható címke, míg a *fogyatékos* és *rokkant* szavakkal címkézés azért sértő,
mert negatív képzeteket kelt?

Lehet, hogy az olyan gyűjtőfogalmak, mint a *süketek* vagy a *vakok* iránti
ellenszenvünk ambivalens beállítódásunkból fakad, amit csak súlyosbít,
ha csoportban képzeljük el őket? Miért nem kelt például a „gyalogosok”
gyűjtőfogalma ilyen érzéseket? Booth rámutat, hogy a süket emberek
azért használják a *mi, siketek* szófordulatot, mert szolidaritást és pozitív
identitást fejez ki. Az efféle gyűjtőfogalmak elvetése gyöngítheti a fogyá-
tékosok amúgy erősödő mozgalmát. Sokan szeretnének bizonyos szava-
kat visszaállítani jogaikba. Ahogy Chenery fogalmaz: „Szeretek úgy be-
szélni magamról, hogy *feszes bémulásom* van. Gyűlölöm, ha azt mondják
rám, agybémulásos vagyok. Az olyan, mintha azt sugallná, hogy nincs is
agyam. Bémulásos vagyok, mert az izmaim görcsbe rándulnak. Az agyam
nagyon jól működik, csak a karommal és a lábammal vannak gondok.”

(Fordította: Tausz Katalin)

A fordító utószava

A cikket gondolatébresztőnek szánjuk. Magyarországon a szociális te-
rületen elterjedt nyelvhasználat ugyanolyan konzervatív, mint a problé-
mák kezelésére hivatott gyakorlat és intézményrendszer. A szavak ná-
lunk, sajnos, a szociális szakemberek többségének valóságos gondolko-
dás módját tükrözik: a jog gondozottakról, beutaltakról, a területen dolgo-
zó egészségügyi szakemberek betegekről, páciensekről, a szociális
munkások kliensekről szólnak. Ám e kifejezések előhívják a fogalom pár
másik tagját is: a gondozót, a beutalót, a gyógyítót, a patrónust – s máris
előttünk áll a partnerinek, egyenrangúnak aligha nevezhető viszonyrend-
szer.

Fejlettebb és emberszabásúbb szociális rendszerekkel rendelkező or-
szágokban éppen úgy nem „illik” valakit imbecillnek, idiótának, rokkant-
nak nevezni, mint ahogy niggernek sem illik nevezni egy adott etnikumot.

Ezért nincs értelme, hogy a fordító az alternatív nyelvhasználatra ja-
vaslatokat tegyen: ki-ki tűnődjön el a szavak valóságos jelentéséről, s a
szociális szakma dolgozza ki az esetleges újfajta gyakorlatnak megfelelő
új szótárat.

Tausz Katalin